وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشکده هنرهای تجسمی

پایان نامه تحصیلی جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته نقاشی

عنوان

بررسی نمادین نقوش گیاهی در نگارگری و کاشیکاری مکتب هرات

استاد راهنما

دکتر ایرج اسکندری

استاد راهنمای بخش عملی

دکتر همایون سلیمی

نگارش و تحقیق

سارا سعادت فرد

شهریور ماه سال ۱۳۹۱

چکیده

عناصر نمادین به عنوان جلوه های بارزی از مفاهیم والا و دور از دسترس، در هنر ایرانی اسلامی حضور چشمگیری دارند و اغلب با صور گوناگون، رشته های ارتباطی خود را با واقعیت ملموس حفظ کرده اند. هنرمند مسلمان بر پایه ی تعالیم الهی، آثاری می آفریند که دارای معانی و تاثیرات روحانی بر انسان باشد، بر این اساس گاه به شیوه کاملا مجّرد و انتزاعی، گاه ملهم از واقعیّت، گاه با اغراق در ویژگی های واقعی، نقوش خاصی را با عملکرد های گوناگون به منصه ی ظهور رسانده اند. ابداع و خلق عناصر نمادین با پشتوانه ای از فرهنگ و ادبیات ایرانی و متأثر از متغیّر های اجتماعی روند تکاملی خود را در صورت و محتوا طی نموده است. بررسی تحلیلی این مقاله در آثار ارزنده ای از نگارگری مکتب هرات و نقوش کاشیکاری مسجد گوهرشاد به عنوان نقاط اوجی در هنر ایران بیانگر این موضوع است. چنانکه عناصر نمادین گیاهی بکارگرفته شده در این مکتب، ضمن وفاداری به سنّت های کهن در نمادگراییِ ایران، جلوه های بارز و تکامل یافته و بی نظیری از عناصر نمادین گیاهی را نشان میدهد. مشابهت تصویری عین به عین نقوش کاشیکاری مسجد گوهرشاد و نقوش تزیینی اسلیمی در نگاره های مکتب هرات، نشان از ارتباط نزدیک نگارگران این مکتب با هنرمند کاشیکار و تاثیر پذیری از این هنر می دهد.

کلید واژه ها: نگارگری ایران، مکتب هرات، نماد، آرایه های گیاهی

فهرست مطالب

عنوان **صفحه**

- چکیده
- فهرست تصاویر
- فصل اول

۱-۱ مقدمه ۲

۱-۲ کلیات ۵

۱-۲-۱ بیان مسئله ۵

۱-۱-۲ پیشینه تحقیق ۵

۱-۲-۳ اهداف کلی و تفضیلی ٦

۱-۲-٤ فرضیه یا سئوالات کلیدی تحقیق ٦

۱-۲-٥ روش تحقیق و شیوه های ورد استفاده ٦

۱-۳ تعاریف

۱-۳-۱ نماد ۷

۱-۳-۲ نقوش گیاهی ۷

۱-۳-۳ تعریف گیاه ۸

۱-۳-٤ درباره چگونگی گیاهان از کتاب بندهش..... ۹

۱-۳-٥ نگارگری ۹

۱-۳-٦ مکتب هرات ۹

- **فصل دوم**

۲-۱ مقدمه

۲-۲ پیشینه تاریخی مکتب هرات

۲-۳ نماد یا سمبل ۱٥

۲-٤ زمیته های پیدایش نماد در هنر ایران ۱۷

۲-٥ نفوذ نقاشی ایرانی در جامعه ایرانی ۱۷

٢-٦ نقش نماد در نگارگری ایران ١٨
٢-٧ مذهب اسلام و هنر نمادین ١٩
٢-٨ در باب نقوش تزیینی در اسلام ٢٠
٢-٩ نماد های گیاهی در نگارگری ٢١
٢-٩-١ درخت ٢٢
٢-٩-٢ تمثیل درخت ٢٤
٢-٩-٣ سرو ٢٥
٢-٩-٤ چنار ٢٦
٢-٩-٥ سوسن ٢٧
٢-٩-٦ لاله ٢٨
٢-٩-٧ اسلیمی ٢٨
٢-١٠ نگاهی به چگونگی استفاده از نقوش نمادین گیاهی
در نگار گری ایران تا قرن نه ه.ق..... ٢٩
٢-١١ نحوه استفاده از نقوش گیاهی در قرن نه ه.ق ٣٤

- **فصل سوم**

- ٣-١ روش تحقیق ٣٦

- **فصل چهارم**

- ٤-١ درخت در مکتب هرات ٣٩
- ٤-٢ بازخوانی نماد شناسانه نگاره ها

٤-٢-١ نگاره در بند شدن ضحاک ٤١
٤-٢-٢ گلنار و اردشیر ٤٣
٤-٢-٣ همای و همایون ٤٥

٤-٣ بررسی نقوش اسلیمی در نگارگری و کاشیکاری

مکتب هرات ٤٦

١-٣-٤ اسلیمی ٤٦

٤-٤ نگاهی به نقوش اسلیمی در نگارگری مکتب هرات ٤٩

١-٤-٤ نیمه دوم قرن نهم هجری ٥٤

٢-٤-٤ نقوش ختایی ٥٨

٥-٤ نقوش تزیینی در کاشیکاری مکتب هرات ٦٠

٦-٤ شیوه ی تزیین معماری در کاشیکاری دوره تیموری ٦٢

٧-٤ بررسی نقوش تزیینی کاشی کاری مسجد گوهرشاد و مطالعه

این نقوش در نگارگری مکتب هرات..... ٦٤

١-٧-٤ اسلیمی ٦٤

٢-٧-٤ ختایی ٧٢

فصل پنجم

١-٥ نتیجه گیری ٧٧

منابع..... ٧٩

الف) کتاب های فارسی

ب) پایان نامه ها

ج) نشریات

References

- ضمیمه ٨٣

فصل اول

نقاشی ایرانی و نفوذ آن به جامعه عصر تیموری

۱-۱.مقدمه

۱-۲.پیشینه تاریخی مکتب هرات

۱-۳ .نفوذ نقاشی ایرانی در جامعه اسلامی

۱-٤.نماد یا سمبل

۱-٥.زمینه های پیدایش نماد در هنر ایران

۱-٦.نمادگرایی در نگارگری ایران

۱-۷.نمادها ی گیاهی در نگارگری:

۱-۷-۱-درخت

۱-۷-۲ -سرو

۱-۷-۳ -چنار

۱-۷-٤-سوسن

۱-۷-٥-لاله

۱-۷-٦-اسلیمی

۱-۱مقدمه:

پس از فروپاشی مغولان و دولت ایلخانی و نیم قرن کشمکش گروه ها و فرقه های مختلف بر سر حکومت، ایران گرفتار تغییرات و تحولات سیاسی و اجتماعی شده و صدمات بسیار بر ان وارد امد تا انکه سرانجام حمله تیمور گورکانی به نوعی وحدت را بر ایران تحمیل کرد.

در زمان حکومت تیموریان که حدود یک قرن به طول انجامید و علی الخصوص پس از به قدرت رسیدن تیمور و جانشینانش نظیر شاهرخ،بایسنقر،الغ بیک و سلطان حسین بایقرا،علیرغم اوضاع نابسامان سیاسی و اجتماعی و وجود درگیریهای داخلی نظیر حملات ترکمانان، سربداران و...علوم هنر و فرهنگ ایرانی نه تنها مستحیل نشدند بلکه در سایه ثروت،گشاده دستی،دانش دوستی و هنرپروری سلاطین وقت به پیشرفت های بسیار در رشته های مختلف نظیر علوم طب،نجوم،ریاضیات و انواع هنرها از قبیل معماری شعر،خوشنویسی موسیقی و نگارگری نیز دست یافتند.

انچه در این میان بسیار جلب توجه می کند گرایش تیموریان به امور مذهبی و احترام خاص انان نسبت به اولیا اسلام است که در انواع هنرهای ان دوران نیز شاهد تجلی چنین احترام و علاقه ای می باشیم.تیموریان که اکثرا سنی مذهب بودند اگرچه در برخی موارد بنابر مصالح شخصی یا حکومتی گرایشات شیعی نیز از خود نشان میدادند.

هنر نگارگری و کاشیکاری که موضوع اصلی این پژوهش است در سایه ی حمایت طبقه حاکم و اشراف و وجود کتابخانه های مجهز دربار تیموریان در هرات سمرقند و شهرهای دیگر به رشد و تعالی قابل ملاحظه ای دست یافت.

منع صورت سازی و هیکل تراشی باعث شد که در مساجد اسلامی تنها به نقوش و طرح و گردش خطوط بر کاشی ها اکتفا شود .از دیدگاه یک هنرمند مسلمان یا هنرمندی در جهان اسلام یا پیشه وری که بر ان بود تا سطحی را تزیین کند،پیچاپیچی هندسی بی گمان عقلانی ترین راه شمرده میشد.

سئوال اصلی این پژوهش این است که نقوش گیاهی به چه طریق در هنر نگارگری و کاشیکاری دوره تیموری تجلی پیدا کرده اند و به بررسی و مطالعه مفاهیم نمادین این نقوش می پردازیم.

همچنین فرض بر این است که نقوش نمادین گیاهی و اسلیمی به کار رفته در نگارگری و کاشیکاری مکتب هرات وجوه اشتراک متعددی دارند و با بررسی ۸ نگاره از اثار نگارگری مکتب هرات و کاشیکاری بنای مسجد گوهرشاد به بررسی این اشتراکات می پردازیم.

هنرمند مسلمان به جهت انعکاس باورها و اعتقادات مذهبی خود به استفاده از نقوش گیاهی و نمادین پرداخته است.هدف از این پژوهش بررسی جلوه های نمادین نقوش گیاهی و اسلیمی به کار رفته است که برخاسته از باور ها و اعتقادات مذهبی انسان مسلمان است.

بنابر این اشنایی و شناخت نقوش نمادین گیاهی و بررسی بررسی کاربرد معنایی این نقوش در نگارگری و کاشیکاری تیموری لازم و ضروری است.

نگارنده ضرورت انجام چنین پژوهشی را از این جهت می داند که در باب معانی نمادین نقوش گیاهی و اسلیمی به کار رفته در نگارگری و کاشیگاری مکتب هرات مشخصا پژوهشی انجام نشده است.

در این پژوهش از طریق مطالعه و بررسی نقوش گیاهی نگاره های بر جای مانده از دوره ی تیموری و بررسی شرایط اقتصادی و سیاسی و فرهنگی زمان تیموریان وتاثیر ان بر نگاره ها و کاشیکاری ها به موضوع مورد بحث یعنی بررسی نمادین نقوش گیاهی در نگارگری و کاشیکاری مکتب هرات پرداخته شده است.لذا از رویکردی کیفی و از روش تحلیل محتوا برای بررسی موضوع استفاده شده است.به منظور اجرای تحقیق نیز از طریق مطالعه اسنادی و کتابخانه ای ،مطالعه متون انگلیسی که توسط پژوهندگان خارجی انجام شده و همچنین بررسی نگاره ها و کاشیهای موجود از دوران تیموری اطلاعات مورد نیاز گرداوری شده و در تمامی مراحل تحقیق از انها استفاده شده است.البته جای تاسف دارد که بسیاری از نگاره های دوره ی تیموری مانند بسیاری دیگر از اثار هنری ماندگار ایرانی اکنون زینت بخش موزه ها و مجموعه های خصوصی در کشورهای مختلف بوده و پژوهندگان ایرانی از دسترس مستقیم به انها محروم بوده و حتی در برخی موارد از دست یافتن به تصاویری از انها نیز عاجز هستند.

کلیات

کلیات

۲-۱بیان مساله

هنرمند نگارگر مسلمان به جهت انعکاس باورها و اعتقادات مذهبی خود به استفاده از نقوش گیاهی و نمادین در اثار خود پرداخته است،این نقوش برخاسته از باورهای مذهبی انسانهاست.
در این پژوهش علاوه بر مطالعه ی معانی نمادین نقوش گیاهی در نگارگری مکتب هرات به بررسی و مقایسه این نقوش با نقوش گیاهی به کار رفته در تزیینات کاشی کاری ابنیه این مکتب پرداخته می شود.تلاش بر این است که در قسمت مطالعه نقوش اسلیمی نگاره هایی مورد بررسی قرار گیرند که نقوش استفاده شده در کاشیکاری این نگاره هادر نقوش تزیینی کاشیکاری مسجد گوهرشاد نیز به کار رفته اند.نقوش در دو گروه تجریدی(اسلیمی و ختایی)و نقوش طبیعی(نقوشی که تا حد امکان از نظر ظاهری به طبیعت وفادار مانده اند)
مورد بررسی قرار گیرد.

۲-۱-۱ پیشینه تحقیق

نگارگری ایرانی بخش وسیعی از بازمانده های فرهنگی سرزمین ما را در بر می گیرد و ضمن دارا بودن ارزش و غنای بسیار ،گنجینه ای سرشار از زیبایی به حساب می اید.در این میان پژوهش های بسیاری در مورد نگارگری ایرانی و مکاتب هنری ادوار مختلف ایران انجام شده است برای مثال جناب اقای دکتر یعقوب اژند پژوهش های بسیاری در باب نگارگری مکتب هرات انجام داده اند و کتاب ماندگار ایشان "مکتب نگارگری هرات"چراغ راه دانشجویان و پژوهندگان می باشداز دیگر اثاری که در این زمینه میتوان نام بردقمر اریان..کمال الدین بهزاد ،چاپ اول،تهران: هیرمند، ماری‌رز،سگای.معراج‌نامه،ترجمه‌ی دکتر مهناز شایسته‌فر، تهران:انتشارات مؤسسه مطالعات هنر اسلامی(مهاس)،۱۳۸۲ وحیده مصدقیان، نقش و رنگ در مسجد گوهرشاد، پیشین، محمدیوسف کیانی، تزیینات وابسته به معماری ایران دوره اسلامی...میباشد.شایان ذکر است نگارنده از پژوهش های انجام شده در موضوعات کاشیکاری و نگارگری دوران تیموری بهره گرفته است که از ان میان میتوان به مردانوف، یزدان علی، هنر و فرهنگ کتاب و کتاب سازی در عهد تیموری، کتاب ماه هنر، ش ۱۱۷ ، خرداد. ۱۳۸۷ . پاشازانوس، محرمعلی، تذهیب درنگارگری مکتب هرات، کتاب ماه هنر، ش ۱۳۰ ، تیر.اشاره کرد.
لازم به ذکر است که تا کنون هیچ پژوهشی به طور مشخص به بررسی معانی نمادین نقوش گیاهی در کاشیکاری و نگارگری نپرداخته است.

۳-۲-۱ اهداف کلی و تفضیلی

دوره ۱۲۰ ساله تیموری دارای سابقه ای درخشان در تاریخ هنر نگارگری و معماری ایران است.در تحقیق حاضر به بررسی نوع تعامل معانی نمادین تزیینات کاشیکاری مسجد گوهرشاد و نقوش گیاهی نگارگری دوران تیموری می پردازم.علاوه بر این به بررسی و مطالعه مفاهیم و معانی نقوش گیاهی و اسلیمی به کار رفته در اثار نگارگری و کاشیکاری این دوران پرداخته می شود.

٤-۲-۱ فرضیه یا سئوالات کلیدی تحقیق

نگارگری دوران تیموری چه تاثیری بر نقوش کاشیکاری این دوران داشته است؟
ویژگیهای شاخص نقوش نمادین گیاهی در هنر نگارگری و کاشیکاری مکتب هرات چیست؟
فرض بر این است که نقوش گیاهی و اسلیمی به کار رفته در نگارگری و کاشیکاری مکتب هرات وجوه اشتراک متعددی دارند.

۵-۲-۱ روش تحقیق و شیوه های مورد استفاده

رویکرد این تحقیق در موضوع مورد نظر به صورت کیفی و تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه ای و تصاویر موجود(با حضور و مشاهده از محل صورت میگیرد)اثار کاشیکاری و نگارگری فاخری از ان زمان بر جای مانده است که از ان میان میتوان به کاشیکاری سردر مسجد جامع اصفهان،کاشیکاری مسجد جامع هرات،کاشیکاری مسجد گوهرشاد،مسجد جامع سمرقند و مسجد کبود تبریز اشاره کرد.علاوه بر این باید از سر در مسجد جامع کبیر یزد نیز نام برد.از شاهکار های نگارگری ایران در دوران تیموری میتوان به خمسه نظامی نسخه های موزه توپقاپی،گلستان سعدی،بوستان سعدی،مثنوی همای و همایون خواجوی کرمانی،خمسه نظامی عصمت الدنیا خاتون،شاهنامه محمد جوکی،معراج نامه میرحیدر،خمسه نظامی شاهرخی ،کلیله و دمنه و چهار مقاله عروضی اشاره کرد.نمونه های اماری این تحقیق با انتخاب نمونه هایی از کاشیکاری مسجد گوهرشاد و مقایسه ان با چند اثر شاخص نگارگری مکتب هرات ضرورت می گیرد.

تعاریف

نماد

نقوش گیاهی

تعریف گیاه

درباره چگونگی گیاهان به روایت بندهی

نگارگری

مکتب هرات

۱-۳-۱ نماد

نمادها، بیان های چند معنایی هستند که ما را به معانی پیچیده و قلمرو هرمونتیک هدایت می کنند.
پل ریکور می گوید: «من هرگونه ساختار دلالتی را که در آن یک معنای مستقیم، اولیه و تحت اللفظی به واسطه ی گسترش، به معنای دیگر اشاره کند که غیر مستقیم، ثانوی و مجازی است و فقط از راه معنای نخست شناخته می شود «نماد» می خوانم." نماد نشانه ای است که نشانگر یک اندیشه، شیء، مفهوم، چگونگی و جز این ها می تواند باشد. نماد می تواند یک شی مادی باشد که شکلش به طور طبیعی یا بر پایه قرارداد یا چیزی که به آن اشاره می کند پیوند داشته باشد برای نمونه شکل اسلیمی نماد تقدس است.
بنا به نظر «کارل گوستاویونگ» آنچه که نماد نامیده می شود، عبارت است از یک اصطلاح، یک نام، یا حتی تصویری که ممکن است نماینده چیز مأنوسی در زندگی روزانه باشد و با این حال علاوه بر معانی اشکار و معمول خود معانی تلویحی به خصوصی نیز داشته باشند
. نماد معرف چیزی مبهم ناشناخته و پنهان از ماست که از محدوده زمان و مکان خارج است. لذا یک کلمه یا یک شکل وقتی نمادین تلقی می شود که به چیزی بیش از معنی آشکار و مستقیم خود دلالت کند و از آنجا که اشیای بی شماری در ورای فهم انسانی قرار دارد، ما پیوسته اصطلاحات نمادین را به کار می بریم تا مفاهیمی را نمودار سازیم که نمی توانستیم تعریف کنیم یا کاملاً بفهمیم.
و این یکی از دلایلی است که به موجب آن تمام ادیان از زبان و صور سمبلیک استفاده می کنند.

۱-۳-۲ نقوش گیاهی

در بسیاری از آثار نگارگری ایران زمین به نقوش گیاهی برمی خوریم. در این پژوهش به طور کلی هر عنصر تصویری گیاهی، به عنوان یک فرم مورد توجه قرار گرفته است. در بررسی حاضر مشخص شده
است که نقوش گیاهی به کار رفته در نگارگری و کاشیکاری مکتب هرات تقریباً همواره تنها برای تزیین به کار رفته است به جز در موارد معدودی که به آن اشاره خواهد شد.
نقوش گیاهی شامل تصویر درخت، گل و گیاه و انواع اسلیمی ها می شود و در دو بخش هندسی و طبیعی مورد مطالعه قرار می گیرد.

۳-۳-۱ تعریف گیاه

به گروهی از جانداران گفته می شود که دارای کلروفیل (سبزینه) هستند و با انجام پدیده فتوسنتز (غذاسازی به کمک نور) غذای مورد نیاز خود و سایر جانداران را تامین نموده و به طور مستقیم و غیر مستقیم منبع غذای تمام جانداران روی زمین می باشند.

٤-۳-۱درباره چگونگی گیاهان از کتاب بندهش

«گوید به دین، پیش از آمدن اهریمن، خاروپوست بر گیاه نبود، زیرا پس از تارش (اهریمن) دارای پوست و خار شد. زیرا پتیاره به هر چیز آمیخت، اما به گیاه بیشتر آمیخت. از آن روی چند (گونه) گیاه است که بیشتر آمیخته شد. مانند بیش و بلا در که زهر دادند و مردم و گوسفندی که از آنها خورده می میرد.

با پنجاه و پنج سروده دانه دوازده سرده گیاه دارویی از گاویکلت آفریده پدید آمده است. از آن گیاهان اصلی، (نخست) ده هزار گیاه و (سپس) یکصد و سی هزار سروده اند و سرده گیاه بر زمین رسته است.

گیاه این چند نوع باشد: دار، درخت، میوه، دانه، گل، اسپر غم، تره، افزار، گیاه، بهار، هیزم تفصیل آن را بگیریم:

هر چه را بار به خواربار مردمان نیست و سالوار است، مانند سرو و چنار، سپیدار و شمشاد و تیز و گز و دیگر این گونه را دار خوانند.

هر چه را خوار و بار مردمان مهمان و سالوار است، مانند خرما، کنار، انگور، به، سیب، بادرنگ، انار، شفتالو، امرود، انجیر، بادام و دیگر از اینگونه را میوه خوانند.

هر چه به خوراک روزمره شایسته است مانند گندم و جو و برنج و گرگوشیو، نبر، ارزان، گال، نخود و دیگر از اینگونه را دانه خوانند.

هر چه را برگ بویاوه و به دست ورز مردمان، به هنگام کشته شده است و همواره هست اسپرغم خوانند.

هر چه را شکوفه خشبوی است و به دست ورز مردمان هنگام باشد و یا بن همواره هست و به هنگام، شکوفه خشبوی (از او) بشکفد، مانند گل نرگس، یاسمن، نسترن، آلاله، کسبته کاری، چمپت، خیری، کرکم، زرده، بنفشه، کاردک و دیگر از این گونه را گل خوانند.

هر چه را بار خوشبوی یا شکوفه خوشبوی است و دست ورز مردمان نیست و به هنگام باشد بهار خوانند. هر چه به خواربار ستوران و گوسفندان مهمان است، گیاه خوانند.
چوب این همه گیاهان را چون بریده شد، خشک یا تر، هیزم خوانند. (ص ٦٥)

۱-۳-۱ نگارگری

در دایره المعارف هنر رویین پاکباز در تعریف از نگارگری چنین می خوانیم:
بحث درباره نقاشی قدیم ایرانی، غالباً هنر «مینیاتور» را به ذهن ها می آورد، درواقع، مشهورترین و ارزنده ترین نمونه های هنر تصویری ایران را می توان بر صفحات نسخه های خطی و مرقعات ملاحظه کرد. (با کاربرد واژه نگارگری را برای این گونه تصاویر بر اصطلاح مینیاتور ترجیح می دهیم.)
هنر تصویرگری ظریف و معمولاً ریزنقش، و دارای کیفیت تزیینی، که از دیرباز به شیوه ای مختلف در خاور زمین متداول بوده است.

۱-۳-۲ مکتب هرات

در کارگاه های درباری شاهرخ تیموری و بایسنقر میرزا، دستاوردهای پیشین نگارگران شیراز و بغداد و تبریز و نیز شاید تاثیرات جدید نقاشی چینی به هم آمیخته شدند، و سبک رسمی هرات به وجود آمد.
(نیمه نخست سده پانزدهم/ نهم هـ)، تصاویر شاهنامه بایسنقری از نخستین نمونه های شاخص این سبک به شمار می آیند. مولانا خلیل و غیاث الدین از جمله نمایندگان مکتب هرات بودند و میراث ایشان از طریق هنرمندانی چون استاد مصور و روح الله میرک به کمال الدین بهزاد رسید.
نگارگران هرات در روش مرسوم فضاسازی و صحنه پردازی، طراحی و ترکیب بندی پیکرها، کاربست رنگ های پاک و درخشان، و استفاده از نقش های تزیینی متنوع، پیشرفت قابل ملاحظه ای کردند. از جمله نتایج کوشش آنها تکمیل الگویی بود که قبلاً توسط هنرمندانی چون جنید برای بازنمایی دو بعدی محیط معماری و تفکیک اندرونی و بیرونی پیشنهاد شده بود.

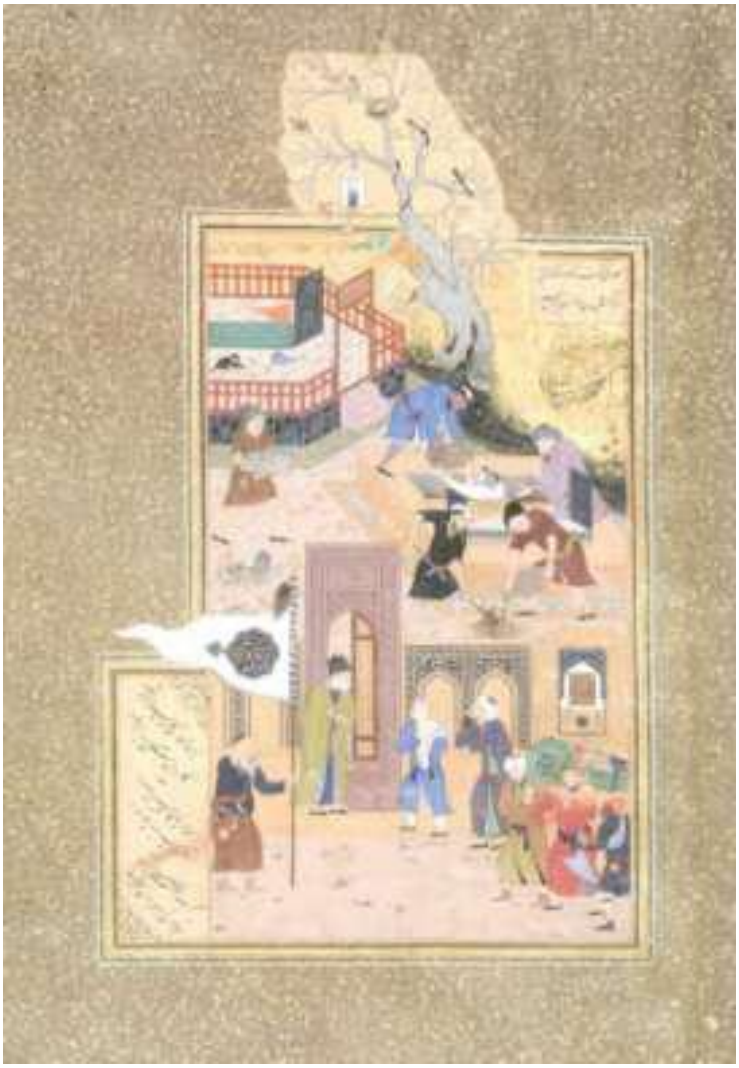

۱-۱.مقدمه

هنگامی که از نقاشی ایرانی سخن می رود،نگارگری بدون شک اولین مقوله ای است که در ذهن متبادر می شود و در جای خود بدون در نظر گرفتن رابطه ی انها با فن کتاب سازی و کتاب ارایی از دیر باز در اسیای میانه وجود داشته است و از قدیمی ترین نمونه های کتب مصور میتوان به کتاب اوستا نوشته ی زردشت پیامبر اشاره کردکه بر روی پوست گاو نوشته شده است.

سابقه ی پژوهش در ایران به زحمت به یکصد سال می رسد و در این میان مجموعه های بسیار از جمله توپ قاپی سرای استانبول،کتابخانه کاخ گلستان در تهران ،سن پترزبورگ وین،گلبنکیان در لندن،کتابخانه ملی پاریس و...با در اختیار داشتن برخی اسناد موجود در زمینه نگارگری در امر پژوهش به علاقه مندان یاری میرسانند،البته مبود نگاره ها نسبت به متون خطی ،پنهان بودن نقاشیهای ایرانی بر خلاف نقاشیهای غربی که در معرض دید عموم قرار داشته اند و تحریم های وارده از سوی جامعه ی اسلامی بر نقاشان،محدودیت های بسیاری بر سر راه پژوهش نقاشیهای موجود قرار می دهد.[۱]

۱-پوپ و دیگران،۱۳۷۸،٤۰و۳۸وگرابر،۱۳۸۳،ص۱۷

۲-۱.پیشینه تاریخی مکتب هرات

پیش از وارد شدن به بحث اصلی،نگاهی کوتاه به روی کار امدن یموریان می اندازیم.هنر نیز مانند هر پدیده دیگر اجتماعی تحت تاثیر شرایط اجتماعی-اقتصادی وسیاسی زمان خود بوجود میاید.بنابر این برای بررسی وتحقیق درباره هنر هر زمان مقدمتاً مطالعه شرایط اجتماعیزمان ان هنر،ضرورت پیدا میکند.

"تیمور فرزند ترغای نویان بوده وتیره اجدادی خود با چنگیز پیوند داشته است.تیمور در حدود بیست وچهار سالگی توانست با نشان دادن لیاقت وتوان جنگی خود شهرتی به هم رساند وده سال بعد با از بین بردن رقبای کوچک وبزرگ خویش ،لقب "صاحب قران"بگیرد.او چهار بار به خوارزم لشکر کشید و دش قب چاق و مغولستان را تصرف کرد.در سال هفتصدو هشتادو دو به خراسان اخت و نیشابور و هرات را تسخیر کرد و در سال هفتصدو پنجاه مازندران را از کف باوندیه خارج ساخت. او پس از یورش های مکرر به قلب ایران _دامنه فتوحات خود را به دمش وهلب ومصر رسانید.تیمور پس از این فتوحات قصد تسخیر چین را در سر میپرورانید ولی در سال هشتصد و پنج ه.ق به سن هفتادو یک سالگی وپس از سی وشش سال سلطنت در گذشت.

جسد تیمور با احترام فراوان در ارامگاهی که در زمان حیاط خود او بنا نهاده شده بود وهنوز پابرجاست متفون گردید.(فرهنگ ومیراث فرهنگی/نگاهی به هنرهای اسلامی دوره تیموری_نصرالله امامی_مشکوۀ_زمستان ۱۳۷۵_شماره ۵۳)

کامل ترین توصیف درباره شخصیت تیمور و دربارش از طریق سفیر اسپانیایی"روی ونزالس دکلاویجو"که یک سال قبل از مرگ تیمور در سمر قند به سد میبرده بدست امده است.کلاویجو سمرقند را به ازدحام ناشی اد فعالیت بازرگانی توصیف میکند.مدت زمان کوتاهی قبل از انکه او به ان شهر برسد کاروانی از هشتصد شتر به انجا رسیده بود که کالاهای چینی را حمل میکردند .او در مد اقامتش در ان شهر شاهد فعالیت های عظیم ساختمانی بود که به عنوان نمونه با سرعتی اعجاب انگیز نها در بیست روز بازاری را بر پا کردند.

در روزگار سلطنت شاهرخ که نزدیک به ٤٣ سال طول کشید.طلیعه دولت تیموری پدیدار گشت و عرصه ی مساعدی برای باراوری هنری و فرهنگی شکل گرفت.

در زمان او روابط سیاسی و تجاری بین ایران و سلسله مینگ چین وارد مرحله جدیدی شد و این موجب گسترش ارتباط هنری بین دو کشور گشت.

ارتباط با چین گرچه کواه مدت بود ولی موج جدیدی از تاثیر نقشمایه های چینی را در هنر دوره د یموری بدنبال داشت.(یعقوب اژند)

شاهزاده بایسنقر میرزا و پدرش شاهرخ از جمله مشوقات بزرگ سبک هنری مکتب هرات بودند.(مهدی حسینی-ارزشهای جاویدان شاهنامه بایسنقری)

پس از مرگ شاهرخ در ۸۵۰ میان بازماندگانش جنگ خانمان براندازی بر سر تصاحب قدرت اغاز شد.از زمان مرگ شاهرخ در ۸۵۰ تا به قدرت رسیدن اخرین فرمانروای تیموری سلطان حسین بایقرا در ۸۷٤،هیچ مرقعی را نمیتوان منتسب به دربار تیموری دانست .ظاهرا دربار حکمرانان ترکمن در تبریز،شیراز و بغداد میان سالهای ۸۵۳ تا ۸٦۳ به نسبت فضای مناسب برای فعالیت هنرمندان بوده تا دربار متشنج تیموریان در هرات.

افزون بر این در سال ۸۵٤ جهان شاه دامنه فرمانروایی خود را وسعت بخشید و علاوه بر استیلا بر براذربایجان،بخشهایی از غرب کشور،هنرمندان شهرهایی نظیر شیراز،تبریز،اصفهان و یزد زیر نفوذ اقتدار حاکمان ترکمن قرار گرفتند.شاید به لحاظ اینکه جهان شاه اغلب درگیر مسائل سیاسی نظامی بود،وحدتی از نظر شیوه و بیان حاصل نیامد.مواردی نظیر خمسه نظامی به شیوه نگارگران دوره ی ابراهیم سلطان در شیراز و برخی نگاره ها به شیوه ی مکتب هرات(دوره ی بایسنقر میرزا)در این دوره قابل تامل است.

پسر متمرد جهان شاه پیر بداغ فضا وشرایط لازم را برای همبسته و یکپارچه کردن نگاره های متعلق به سالهای ۸۵۳ فراهم اورد.زمان حکومتش در شیراز از اوامر پدر سرپیچی کرد و در سال ۸٦٤ حکومت بغداد را بدست اورد.نگاره های متعلق به زمان حکومتش در بغداد حد فاصلی است میان هرات در دوره بایسنقر میرزا و محمد جوکی (شاهنامه بایسنقری و شاهنامه محمد جوکی)و شیوه متاخر هنرمندان سلطان حسین بایقرا.

خمسه جمالی،متعلق به متعلق به ۸٦۹ بغداد،پیوند عمیقی با نقاشیهای هرات دارد به ویژه از نظر تناسبات اندام ها،اجزا منظره مانند درختان پرشکوفه روی زمین طلایی و اجرای دقیق اجزای تصویر ولی حالت اندامها و ارایش صفحه پیش درامدی است بر مکتب نگارگری سلطان حسین بایقرا.

متاسفانه جاه طلبی های پیربداغ موجب مرگ زودرس وی شد.در سال ۸٦۹ مجددا بر علیه پدرش ،جهان شاه،طغیان کرد و این بار نیروهای پدر ،بغداد را اشغال کردند و او را کشتند.

دو سال پس از این واقعه جهان شاه نیز به دست رقیبش اوزن حسن به هلاکت رسید و ترکمانان اق قویونلو جایگزین ترکمانان قراقویونلو شدند.

۳-۱.نفوذ نقاشی ایرانی در جامعه اسلامی

در فرهنگ ایرانی همیشه بین هنر و ادب هنری برگرفته از مذهب ارتباط بسیار نزدیکی وجود دارد.ارتباط نزدیک وباطنی میان اسلام بویژه عرفان اسلام با هنر اسلامی سبب شد تا بسیاری از هنرمندان اثار خود را در قالب طرح و نقش های تزیینی زیبا ارائه می نماید.

در بررسیهای به عمل امده و تحقیقات انجام شده بر روی نگاره های ایرانی می توان دریافت که نقاشی ایرانی همانند سایر هنر ها متاثر از هنر ساسانی و هنر مانوی [۲] (قرن سوم میلادی)و به گور خاص روزگاران قبل از اسلام است.[۳]

پس از ورود اسلام ،حکام جدید دین را در ایران اشاعه دادندوالهیات اسلامی نیز با تصویرگری و نقاشی معارض بود اما همه اثار ساسانیان و مانویان از بین نرفتند.در حقیقت این فرهنگ کهن در مجاورت با اسلام با انگیزه جدیدی روبرو شد[۵] ونقشمایه های انتزاعیوارد نقاشیهای دوره ی اسلامی شدند.با گذشت زمان سنتهای تصویرگری عصر ساسانی الگوی نقاشانی قرار گرفت که استعداد هنری خود را به اراستن کتب دینی اسلامی ،مخصوصا قران و نقاشی مساجد به کار می بستند[٦]

عده ای براین باورند که چون در اسلام شمایل و هرگونه تمثال نگاری منع شده است هنرمندان مسلمان به سوی نقوش اسلیمی و گیاهی کشیده شده اند چرا که"از لحاظ مذهبی مخالفت شدید مسلمانان با هرگونه تزیینات تصویری که جنبه ای از بت پرستی به شمار اید باعث توجه شدید به تزیینات انتزاعی شد."[۷] اما با این همه باید دانست که ایرانیان هیچ وقت نقاشی را وسیله شرح و توصیف عقاید دین مثل دنیای مسیحیت ،قرار نداده اند،توضیح و تفسیر مطالبی که در کتب خطی است و بوسیله ی کشیدن مناظر تاریخی ارائه شده است بیشتر با طبیعت و میل فنی ان ها توافق داشته است.[۸]

۲-مانی،موسس مذهب مانوی خود نقاش نام اوری بوده و کتاب خود را که ارژنگ یا ارتنگ نامیده میشود مزین به تصاویر رنگی کرده بود.

۳-پوپ و دیگران ۱۳۷۸،٦وحبیبی،۱۳۵۵،۱۵

٤-پوپ و دیگران ۱۳۷۸،۷

۵-کونل،۱۳۸۰،ص.ص.٦۸-٦۹

٦-پوپ و دیگران،۱۳۷۸،۹وحبیبی،۱۳۵۵،۱٦